

הרב אילן קופמן

מוקדש לע"נ
ר' שלום בן מרדכי ושרה פינגרהוט,
מסור למשפחתו, לתלמידיו ולציבור.
נפטר בי"א אב תשס"ה
"שלום רב לאוהבי תורתך"

דברים שבלב אינם דברים

ראשי פרקים

- א. מבוא
1. מקור הדין
2. אומדנא דמוכח
- ב. חוסר נאמנות (י"א בשיטה לא נודע למי, חכם צבי)
- ג. ההחלטה הסופית אינה כמו הדברים שבלב (תוס' גיטין לב, א)
- ד. דברים שבלב אינם דברים לסתור דברי פיו (רשב"א)
- ה. חוסר בגמירות דעת (ר"ן)
1. דעת החולקים על הרשב"א
2. בירור סברת הר"ן
3. אומדנא דמוכח למפרע
- ו. סיכום

א. מבוא

1. מקור הדין

איתא בקידושין (מט, ב):

ההוא גברא דזבין לנכסיה אדעתא למיסק לארץ ישראל, ובעידנא
דזבין לא אמר ולא מידי. אמר רבא: הוי דברים שבלב ודברים שבלב
אינם דברים.

כלומר, אע"פ שהמוכר גילה את דעתו לפני המכירה שהוא מוכר נכסיו מפני
שהוא רוצה לעלות לא"י, ולאחר שמכר נאנס ולא עלה – המכר חל ואינו

מתבטל, משום שבשעת המכר עצמו הוא לא חזר ופירש שהוא מוכר על דעת לעלות לא"י ואף לא התנה את המכירה בעלייתו לא"י כדיני התנאים. לפיכך, טענתו שלא התכוין למכור במקרה שלא יעלה היא רק בגדר "דברים שבלב", ודברים שבלב אינם דברים.

מקור דינו של רבא, למסקנת הגמרא, נלמד ממשנה במעילה (כא,א):

האומר לשלוחו הבא לי מן החלון או מן הדלוסקמא והביא לו, אע"פ שאמר בעל הבית לא היה בלבי אלא על זה, כיון שהביא לו מזה – בעל הבית מעל.

דהיינו, בעל הבית שאמר לשלוחו להביא לו מעות מן החלון, והיו אלו מעות של הקדש, אך הוא שגג וסבר שהן של חולין. והלך השליח והביא לו את המעות – בעל הבית מעל, ולא השליח. הסיבה לכך היא משום שבמעילה יש דין מיוחד שיש שליח לדבר עבירה, ולכן המעשה שנעשה בשליחות בעל הבית נזקף לחובת בעל הבית, והוא זה שחייב בחומש ובאשם. מוסיפה המשנה שגם במקרה שבעל הבית אומר שהוא טעה בדיבורו, ולמרות שאמר לשליח להביא את המעות מן החלון, כוונתו היתה שיביא מן הדלוסקמא,¹ ונמצא שלפי דבריו השליח לא פעל בשליחותו, והדין צריך להיות שבעל הבית לא מעל אלא השליח, מכל מקום, מלמדת המשנה שגם בכגון זה בעל הבית מעל. הטעם לכך הוא, משום שהשליח עשה בדיוק לפי מה שאמר לו בעל הבית, ומה שחשב בעל הבית בליבו, הוי רק דברים שבלב, ואינם דברים.

¹ פירשנו לפי דעת הרמב"ם (מעילה ז,א) שדברי המשנה: "אע"פ שאמר בעה"ב לא היה בלבי אלא מזה והביא מזה" כוונתם: "אע"פ שאמרתי להביא מן החלון לא היה בלבי אלא מן המגדל [=דלוסקמא]". אך תוס' (מעילה כא,א ד"ה אמר) פירשו שמדובר שהיו שם הרבה חלונות, וכוונת המשנה היא: "אע"פ שאמרתי להביא מן החלון, לא היה בלבי אלא מחלון זה, והוא הביא מחלון אחר". וכן משמע מרש"י (קידושין נ,א ד"ה לא) שכתב: "לא היה בלבי מכיס זה אלא מכיס זה". על משמעות מחלוקת זו עיי' לקמן הע' 15.

2. אומדנא דמוכח

אע"פ שנפסקה ההלכה שדברים שבלב אינם דברים, מצאנו בש"ס מקרים בהם כן הולכים אחר הדברים שבלב. כגון בכתובות (עט,א):

א"ר חנילאי בר אידי אמר שמואל: מורה הוראה אני אם יבוא שטר מברחת לידי – אקרענו.

המדובר באשה אלמנה שיש לה נכסים ודעתה להינשא בשנית, אך היא רוצה להבריח נכסיה מבעלה שלא יהיה זכאי בנכסיה, כדי שאם היא תתאלמן או תתגרש ממנו יחזרו נכסיה לה או ליורשיה, ואם לא תוציא את נכסיה מרשותה קודם הנישואין יזכה בהם בעלה. לכן, לפני שנשאת היא כותבת בשטר את כל נכסיה לאדם שלישי. ואמר שמואל, שאם יבוא לפניו לדין שטר שכזה, שהאדם השלישי תובע את כל נכסיה על פי השטר, הוא יקרע את השטר, משום שברור שאשה זו לא נתכוונה באמת להקנות לו את כל נכסיה אלא רק להבריחם מבעלה. והראיה, שכתבה לו את כל נכסיה ולא שיירה לעצמה כלום (ובאמת, אם שיירה לעצמה משהו הוי מתנה גמורה ואינו שטר מברחת). אם כן, אע"פ שבשטר לא כתוב שזה רק שטר מברחת, אלא הוא כמתנה גמורה, מתחשבים בדברים שבליבה, שלא נתכוונה למתנה באמת.

וכן מצאנו בב"ב (קמו,ב): תניא הרי שהלך בנו למדינת הים ושמע שמת בנו ועמד וכתב כל נכסיו לאחר, ואחר כך בא בנו, מתנתו מתנה. ר"ש בן מנסיא אומר: אין מתנתו מתנה, שאלמלי היה יודע שבנו קיים לא היה כותבן.

ההלכה כרבי שמעון בן מנסיא, שבמקרה שכזה, למרות שנתן בסתם ולא פירש או התנה את מתנתו במיתת בנו, הרי זו אומדנא דמוכח שכך היתה כוונתו, ובכגון זה הולכים בתר מחשבת ליבו.

ובב"ק (פ,א): "מעשה באישה אחת שהיה בנה מיצר לה, וקפצה ונשבעה: כל מי שיבא איני מחזירתו, וקפצו עליה בני אדם שאינן מהוגנין. וכשבא הדבר אצל חכמים אמרו לא נתכוונה זו אלא להגון לה".

וכן דוגמאות נוספות בשי"ס. (וראה אנצ'ית ערך אומדנא).
במאמר זה ננסה לבחון ארבע שיטות בראשונים בהסבר הסברא שבדברים
שבלב אינם דברים. בכל גישה ננסה לעמוד על ההשלכות למעשה מאותה
גישה, וכיצד יוסבר הדין שבאומדנא דמוכח דברים שבלב הוי דברים.

ב. חוסר נאמנות (י"א בשיטה לא נודע למי, חכם צבי)

בשיטה לא נודע למי לקידושין (מט, ב סוד"ה אמר רבא) כתב:

וב"ה [=בעלי התוספות²] פירשו דברים שבלב אינם דברים דאע"ג
דגלי דעתיה מעיקרא לא מהימנינן ליה דאדעתא למיסק לא"י זבין.
כלומר, דברים שבלב אינם דברים משום חוסר נאמנות. וכן מבואר בהמשך
דבריו (שם נ,א ד"ה ואמאי): "אע"ג דמקמי זביניה גלי דעתיה דאדעתא
למיסק לא"י זביניהו לנכסיה, כיון דבעידן זביני לא אמר בהדיא – דברים
שבלב אינם דברים, כיון דלא ידעינן בוודאי כוונת הלב".
השיטה לא נודע למי באר שמקורה של שיטה זו הוא מדין מברחת ומדינו של
ר"ש בן מנסיא, שיש בהם אומדנא דמוכח, ומהם משמע "דכשהדבר ברור לנו
דברים שבלב דברים הן". כלומר, הסיבה שבאומדנא דמוכח דברים שבלב הוי
דברים היא שבמקרה שכזה אנו מאמינים לו שאכן כך היה בליבו, לעומת
המקרים הרגילים בהם אין אומדנא דמוכח, אינו נאמן לטעון כך היה בליבי.³

² במהדורת העפסקה ובמהדורת הרב זק"ש מופיע: "וב"ה". במהדורת הרב ג' ציננער
מופיע: "ובעלי התוספות", ובהערה הפנה לתוס' הרא"ש. ולא מצאנו שיטה זו במפורש
בתוס' השונים, וראה לקמן הערה 4.

³ בשיטה לא נודע למי אף מובא, שהב"ה שינו לאור שיטתם את גרסת הגמרא. בגמ' הוצע
מקור לכך שבדברים שבלב אינם דברים מהדין שכופין אדם לקיים את נדרו ולהביא קרבן:
ו"כופין אותו עד שיאמר רוצה אני". ודייקו בגמרא: "ואמאי הא בליביה לא ניחא ליה?!
אלא לאו משום דאמרינן דברים שבלב אינן דברים". לפי נוסח זה המופיע לפנינו, משמע
שאנו יודעים בודאות שלא ניחא ליה ואעפ"כ דברים שבלבו אינן דברים, ואין זה ענין של
חוסר נאמנות. לכן גרסו הב"ה: "ואמאי דילמא בליביה לא ניחא ליה". ואף שגרסא כזו
לא נמצאת לפנינו, בתורא"ש (נ,א ד"ה אמאי) מופיע רעיון זה כסברא (ולא כגרסא): "...
לא בעי למימר דבדאי לא ניחא ליה... אלא ה"פ, דמסתמא בליביה לא ניחא ליה".

דברים שבלב אינם דברים

דברים ברוח זו כתב גם הרי"ד בתשובה (שו"ת הרי"ד נג ד"ה נ"ל שכל).⁴ במשנה בנדרים (כז,ב) נאמר: "נודרין להרגין ולחרמין ולמוכסין וכו' שהן של בית המלך אע"פ שאינן של בית המלך". ובארה הגמרא (כח,א) שהכוונה שנודר בפיו בסתם: "יאסרו פירות העולם עלי אם אינן של בית המלך", ובלבו אומר "היום", דהיינו שלא יאסרו לעולם אלא רק לאותו יום. "ואע"ג דקי"ל דברים שבלב אינן דברים - לגבי אונסין אי אפשר דלא עקר ליה לנדריה". וכתב על כך הרי"ד:

ואע"ג דקי"ל דברים שבלב אינם דברים, שאם נדר אדם בפנינו שלא יאכל בשר סתם אנו אוסרים אותו שלא יאכל בשר לעולם, ואע"פ שאמר לנו כי לא היה בליבי אלא על היום **אין מאמינים לו** דדברים שבלב אינם דברים, אלא אומרים לו לעולם נדרתה [צ"ל נדרת] ועכשיו אתה רוצה לחזור בך. **הכא מאמינים**, דלגבי אונסין אנו סהדי דאי אפשר שלא עקר נדרו בליבו ולא היו פיו וליבו שוין, **ונאמן** הוא לומר שלא היה בליבו אלא על יום זה בלבד.

אף בשו"ת חכם צבי (קטו) נקט שדברים שבלב אינם דברים משום חוסר נאמנות, ושע"י אומדנא דמוכח נאמן והוי דברים. מזה הסיק החכ"צ להלכה שאפילו במקום שאין אומדנא דמוכח, אם יש לו נאמנות ע"י מיגו - דברים שבלב הוי דברים. כדי להציג את דעתו נקדים מספר דברים.

⁴ ואולם, בתוס' רי"ד לקידושין (מט,ב ד"ה אמר רבה) נקט שיטה מחודשת וחילק בין **מכר** שדברים שבלב אינם דברים אפילו באומדנא דמוכח, כיון שקבל מעות. ובין **מתנה** שמהני אומדנא דמוכח להחשיב הדברים שבלב, כי לא שביק איניש נפשיה ויהיב לאחרני. הסברים שונים נאמרו לבאר החילוק בין מכר למתנה, ואכמ"ל. ויתכן, ודבריו שבתשובה אינם סותרים לדבריו שבתוס', ויסוד דבריו הוא שדברים שבלב אינם דברים משום חוסר נאמנות, **ובמכר** לא תועיל אפילו אומדנא דמוכח משום שמתוך שקבל את המעות אנו חוששים שמא נתרצה, וא"כ אפילו באומדנא דמוכח אין לנו ודאות שכך היה בלבו (ולמעשה, במכר אף פעם אין אומדנא דמוכח). ורק **במתנה** סתם דברים שבלב אינם דברים כי אינו נאמן, ובאומדנא דמוכח הוו דברים כי נאמן.

קי"ל שאין דבר שבערוה פחות משניים, ולכן, קידושין שלא נעשו בפני שני עדים אינם קידושין. אעפ"כ, דעת הסמ"ג (עשין מח, קכה ע"ב) שקידושין שנעשו בפני עד אחד – יש לחוש להם לחומרא ולהצריכה גט. וכן נקט להלכה הרמ"א (אבה"ע מב,ב).

אולם, גם לדעת הסמ"ג, חוששים לקידושין לחומרא דוקא כאשר שני הצדדים (החתן והכלה) מודים לדברי העד, אך אם הם מכחישים את דברי העד, או אפילו אם אחד מהם מכחיש את העד וטוען להד"ם – אין לחוש כלל לקידושין אלו, שהרי עד אחד בהכחשה אינו כלום.

נחלקו הפוסקים מה הדין בקידושין שנעשו בפני עד אחד, והחתן או הכלה מודים לדברי העד שנעשה מעשה קידושין, אך טוענים שהדבר היה בשחוק, דהיינו טענת השטאה ("משטה אני בד"). האם במקרה שכזה, יש לחשוש לקידושין לדעת הסמ"ג או שאפילו לדעתו אין כל חשש?

לדעת הרשב"ץ (תשב"ץ ח"א, ע הובא בב"י סי' מב) במקרה זה טענת השטאה היא כהכחשה, ולא חוששין כלל לקידושין. כך נקט גם הב"ח (אבה"ע מב ד"ה המקדש) ובאר שדוקא מול שני עדים לא מועילה טענת השטאה משום שאפילו אם היה רוצה להכחישם ולטעון להד"ם לא היה נאמן, א"כ גם כשטוען השטאה הוי רק דברים שבלב ואינם דברים. אבל טענת השטאה מול ע"א הרי היא כהכחשה, שהרי לדברי העד היו כאן קידושין, ולפי דבריו לא היו כאן קידושין. וכשם שנאמן בהכחשה נאמן גם בהשטאה. הב"ח נקט כך גם הלכה למעשה בתשובה (שו"ת הב"ח צז).

אולם, הח"מ (מד,ב) חלק על הב"ח וכתב שטענת השטאה מול עד אחד לא תועיל. שכשם שמול שני עדים טענת השטאה אינה מועילה כי זה בבחינת דברים שבלב שאינם דברים, הוא הדין בהשטאה מול עד אחד. ולא יועיל כאן המיגו (השטאה במיגו דהכחשה) כי מה שדברים שבלב אינם דברים זה לא

דברים שבלב אינם דברים

משום חוסר נאמנות, אלא אף כשאנו יודעים בודאות שנתכוין להשטות - אנו הולכים אחר דברים שבפה ולא אחר דברים שבלב.

בשו"ת חכ"צ (קטו ד"ה ומעתה) דחה את דברי הח"מ וכתב:

ואינן נראין בעיני [=דברי הח"מ], דודאי אילו ידעינן... בלי שום ספק שנתכוונו לחוכא ואיטלולא, אף שקדשה סתם, אינן קידושין. אלא דמשום חומרא דאשת איש לא סמכינן אאומדן דעתא [=כלומר, בדר"כ בקידושי שחוק לא אומרים שאומדנא דמוכח שלא נתכוונה ברצינות, כי חוששים שמא בכל דהו ניחא לה], וכו' ממילא שמעינן, דהיכא דלא צריכינן לאומדנא, כגון דאיכא מיגו, דחזקה אילו היה רוצה לשקר היה מכחישו – ודאי נאמן במאי דאמר לחוכא נתכוונתי.

נמצא, שלדעת החכ"צ הטעם שדברים שבלב אינם דברים הוא משום חוסר נאמנות, ומה שמועיל באומדנא דמוכח זה משום שאז כן נאמן, וכן במקום שיש מיגו הוא נאמן ומועילים הדברים שבלב. ובקידושין אע"פ שלא סומכים על אומדנא דמוכח מחומרא דאשת איש, מכל מקום במיגו יהיה נאמן.⁵

⁵ התשב"ץ והב"ח נקטו שבקידושין בפני ע"א, שהחתן או הכלה מודים לדברי העד שנעשה מעשה קידושין אך טוענים שהיה בשחוק, טענת השטאה היא כהכחשה, ולא חוששים כלל לקידושין אפילו לדעת הסמ"ג. החכם צבי פסק כמותם, ובאר שיסוד הענין הוא שכשיש מיגו דברים שבלב הוו דברים. ואולם, הם לא הזכירו בדבריהם בפירוש שהטעם הוא מחמת המיגו, ונחלקו האחרונים בביאור דעתם. מדברי הח"מ (ד) והב"ש (ו) נראה שלמדו בדעת התשב"ץ שהטעם הוא משום מיגו.

וראה באוצה"פ (אבה"ע מב, ב ס"ק כב, ח). לסוברים כך, צריך לומר שגם התשב"ץ והב"ח סברו שהטעם שדברים שבלב אינם דברים הוא משום חוסר נאמנות.

אולם, בשו"ת רעק"א (תנינא מה) והמגיה על הטי"ז (סי' מב, ה) כתבו, שמזה עצמו שקדש רק בפני עד אחד ניכר שלא התכוין אלא לשחוק, שהרי ידוע לכל שקידושין בלא עדים לא מהני, ואילו היה מתכוין לקידושין ברצינות היה מקדש בפני שני עדים. וא"כ זה לא דברים שבלב אלא כאומדנא דמוכח. וע"ע בעטרת חכמים (סי' יג. הובא באוצה"פ עמ' לא) כתב שהמעין בשו"ת הב"ח יראה שמה שנטה להקל אינו מצד המיגו, אלא סברתו היא שגם הסמ"ג החושש לקידושין בפני ע"א זה דוקא בצירוף עם ההודאה של בעלי הדין (החתן והכלה). שמתוך שיש הודאת בע"ד הם מחזקים את העד ולכן חוששים לקידושין. אבל במקרה שאינם מחזקים את העד, כגון בטענת השטאה, אפילו לדעת הסמ"ג לא חוששים כלל לקידושין בפני ע"א. וראה באוצה"פ שם באריכות על כל נושא זה.

הקושי בהסבר זה

בשיטה לא נודע למי (קידושין נ,א ד"ה ואמאי) דחה את דעת הב"ה שהבעיה היא חוסר נאמנות, מכח סוף הסוגיא שם. כפי שהבאנו לעיל במבוא, למסקנת הסוגיא המקור לדברי רבא הוא מהמשנה במעילה (כא,א) "האומר לשלוחו הבא לי [מעות] מן החלון או מן הדלוסקמא, והביא לו – אע"פ שאמר בעל הבית לא היה לי בליבי אלא על זה, כיון שהביא לו מזה – בעל הבית מעל". ודייקה מזה הגמרא: "ואמאי הא קאמר בליבי? אלא לאו משום דאמרינן דברים שבלב אינן דברים". ואולם, הגמרא הקשתה על ראייה זו: "ודלמא שאני התם דלמיפטר נפשיה מקרבן קאתי?" כלומר, אולי במקרה של בעל הבית הוא אינו נאמן לומר: "לא היה בליבי אלא על זה", כיון שהוא רוצה לפטור עצמו מקרבן מעילה וא"כ אנו חוששין שהוא משקר, אבל במוכר על דעת לעלות לא"י שאנו רואים שנאנס – דברים שבלב הוו דברים. ותרצה הגמרא שאילו רצה המשלח רק להפטר מהקרבן הוה ליה למימר "נזכרתי", דהיינו, שהיה בידו לטעון אח"כ שמיד לאחר שיצא השליח לשוק, עוד לפני שקנה במעות הוא נזכר שהן של הקדש, ומכיון שבשעת המעילה ידע המשלח שהן של הקדש – המשלח אינו נחשב עוד שוגג, והוא פטור מן הקרבן, דתניא "נזכר בעל הבית ולא נזכר השליח – השליח מעל [=ובעל הבית פטור]". ודייק בשיטה לא נודע למי שלפי זה "אע"ג דאית לן להימוניה כי אמר לא היה בליבי מזה אלא מזה, מגו דאי בעי אמר נזכרתי – אמרינן דברים שבלב אינם דברים". ומפורש איפוא, שאפילו במקום שיש לו מיגו והוא נאמן דברים שבלב אינם דברים, ונמצא שהסיבה שדברים שבלב אינם דברים היא לא משום חוסר נאמנות.

שער המשפט (פז,כה) הביא ראייה נוספת מהמקרה בשבועות (מא,ב) אשר נפסק בשו"ע חו"מ (ע,ה): "אמר לו אל תפרעני אלא בפני פלוני ופלוני, ופרעו בינו לבינו, ונאנסו המעות. והמלוה אומר בתורת פקדון קבלתים עד שיבואו אותם פלוני ופלוני, ותובע שיחזור לפרעו [=כי לטענת המלוה הלוח עדיין לא

דברים שבלב אינם דברים

פרע את החוב, ומה שנתן לו קבל רק בתורת שומר חנם, וכיון שנאנס פטור מלשלם] אין בדבריו [=של המלוה] כלום, מאחר שמודה שקבלם, והלה לא בתורת פקדון מסרם – הוי פרעון, ודברים שאומר זה אינם דברים". הרי, שאע"פ שהמלוה טוען שבשעה שקיבל את הכסף התכוון לקבלו רק בתורת פקדון ולא בתורת פרעון דברים שבלבו אינם דברים.⁶ ודייק שער המשפט, שבמקרה זה הרי יש לו מיגו שיכל לומר שהוא לא קבל המעות כלל, דהא פרעו בינו לבינו, ואעפ"כ נפסק שהוי דברים שבלב ואינם דברים.

באוצה"פ (מב, סעי' ב) הביאו בשם ספר נפש חיה (סי' יט) ראייה נוספת לדחות דברי החכ"צ. בקידושין (נ,א) ניסו להביא מקור לדברי רבא שדברים שבלב אינם דברים מהמשנה שקדש "ע"מ שאני כהן ונמצא לוי... אע"פ שאמרה בליבי היה להתקדש לו, אינה מקודשת". ואם דברים שבלב אינם דברים משום חוסר נאמנות הרי שקשה, מדוע היא לא נאמנת על עצמה לחומרא דשויא אנפשה חתיכה דאיסורא? אלא מכאן שאין שאלה של חוסר נאמנות.

ג. ההחלטה הסופית אינה כמו הדברים שבלב (תוס' גיטין לב,א)

בסוגיא בגיטין (לב,א):

משנה: השולח גט לאשתו והגיע בשליח או ששלח אחריו שליח ואמר לו גט שנתתי לך בטל הוא – הרי זה בטל... אם משהגיע גט לידה – שוב אינו יכול לבטלו...

גמרא: אם משהגיע גט לידה שוב אינו יכול לבטלו, פשיטא? לא צריכא דמהדר עליה מעיקרא לבטולי. מהו דתימא איגלאי מילתא למפרע דבטוליה בטליה, קמ"ל.

⁶ רש"י שם ד"ה כיון, וכן בסמ"ע ס"ק יח.

ומבואר בתוס' (ד"ה מהו) שהכוונה שהבעל רדף אחרי השליח על מנת לבטלו, אך השליח סבר שהוא רץ אחריו כדי לזרזו ליתנו לה, ולכן הזדרז ונתן הגט לאישה, וכשהגיע הבעל אל השליח הוא לא ידע שכבר נתן לה את הגט וציווהו לבטלו. היה אפשר לחשוב שבמקרה שכזה אגלאי מילתא למפרע שאכן רץ על מנת לבטלו ואינה מגורשת, קמ"ל המשנה שהאישה מגורשת, ולא בטלה השליחות. והוסיף תוס' :

ואף ע"ג דבעלמא, גבי ההוא דזבין אדעתא למיסק לארץ ישראל (בקידושין מט) בדין הוא דלא הו דברים, **כיון שלא חשש לפרשם – רוצה הוא שיתקיים הדבר בכל ענין**, אבל כאן עושה כל מה שיכול לעשות, מ"מ עשאוּם כדברים שבלב.

דהיינו, בקרב האדם קורה לא פעם שמתרוצצים מחשבות ורצונות שונים שלעיתים אף סותרים זה את זה. אעפ"כ, האדם מקבל החלטה סופית ומעדיף בפועל רצון אחד על משנהו. לדעה זו, הקביעה שדברים שבלב אינם דברים נקבעת לאחר שמתברר מהי החלטתו הסופית של האדם, החלטה המתקבלת לעיתים בניגוד לרצונות אחרים שהיו ואולי אף עדיין קיימים בקרבו. ובאר תוס' שאע"פ שבלבו לא רצה למכור אם לא יעלה לא"י, מכל מקום, **החלטתו הסופית** בשעת המכר היתה למכור בלא תנאי, שהרי לו היה רוצה להתנות היה טורח לפרש כוונתו, ומכיון שהוא לא טרח לפרש את כוונתו מוכח שבסופו של דבר הוא התכוין למכור בלא שום תנאי.⁷ יש להדגיש, שנראה שאין כוונת תוס' לומר שבשעת המכר החליט המוכר למכור אפילו אם לא יעלה, שכן אין זה סביר לומר כך, אלא כוונתו היא שבשעת המכר כיון שהיה ברור לו שיעלה לא"י לא חשב בדעתו על האפשרות שבסופו

⁷ וכן בתוס' הרא"ש (גיטין לב, ד"ה מהו) בקושייתו: "וכיון שלא פירשם רוצה הוא שיתקיימו הדברים שהוא עושה ולא אותם שבלבו". ובאופן דומה ראה תוס' הרא"ש בקידושין (מט, ב ד"ה הלכך). ובתוס' טוך (קידושין מט, ב סוד"ה בעידנא): "כיון דלא חש לומר בשעת מעשה לא הקפיד שיחול המכר בכל ענין, וכן ההיא דלקמן הבא לי מן החלון או מן הדלוסקמא, לא הקפיד באיזה שיקח".

דברים שבלב אינם דברים

של דבר לא יעלה, ונמצא שגמר בדעתו למכור לחלוטין בלא שום תנאי, אע"פ שאם היינו שואלים אותו האם רוצה במכר גם אם לא יעלה ודאי היה עונה שלא. (וראה שמועות גיטין לב, א אות ו, ג).

אלא, שמתוך הסבר זה הוקשה לתוס' מדוע במקרה בו רצה לפרש את רצונו, אך נאנס ולא הצליח לפרש רצונו, כמו במקרה שהבעל רץ אחרי השליח לבטלו, ועשה כל מה שיכל אלא שהגיע מאוחר מדי, ההלכה היא שדברים שבלב אינם דברים, הרי כאן גם החלטתו הסופית היתה לבטל את השליח?

וענה תוס' שאכן **מדינא** כשנאנס מלפרש דברים שבלב הווי דברים, כיון שכך היא החלטתו הסופית, אלא שחכמים עשאום כדברים שבלב.⁸ בתוס' הקשו על שיטה זו מהדין ש"כופין אותו עד שיאמר רוצה אני" בגט ובכפרה. הסוגיא בקידושין רצתה ללמוד מדין זה מקור לכך שדברים שבלב אינן דברים, וקשה על תוס' שהרי לשיטתם, כאשר אדם אנוס ואין לו אפשרות לפרש את דבריו, דברים שבלב הווי דברים. (ואכן מכח קושיא זו הסיק ר"י שאף בנאנס מלפרש דבריו – הווי דברים שבלב).

אולם, לאור הסברנו בדברי תוס', שהסיבה לכך שדברים שבלב אינם דברים היא משום שהחלטתו הסופית היא כפי שעשה ולא כפי מה שבלבו, מיושב קושי זה. במקרה בגיטין, שרץ אחרי השליח לבטלו ונאנס מלפרש, החלטתו הסופית היא כפי הרצון שבלבו ורק נאנס מלפרשה, ומדינא דברים שבלב הווי דברים. אבל כשכופין אותו עד שיאמר רוצה אני, אע"פ שבלבו אכן לא רוצה לגרשה, מ"מ כתוצאה מהכפיה הוא מעדיף לגרשה ולא לסבול מהכפיה. או, לפי הרמב"ם (גירושין ה, כ) כתוצאה מהכפיה הוא רוצה לעשות מה שביה"ד

⁸ ונראה שהטעם לגזירת חכמים זו, מכיון שבפועל אנו לא יודעים בזמן הריצה את רצונו, שכן יתכן והוא רץ לזרזו ליתנו לה, והרי זה דומה למצב של דברים שבלב שאינם גלויים לנו, ועשאום כדברים שבלב. תוס' עצמם הרגישו בדוחק שבדבריהם, והוסיפו: "ואין להקשות דמי איכא מידי דמדאורייתא לא הוי גט ומדרבנן הוי גט, דכיון שקצת דומה לדברים שבלב לא חשיבא עקירת דבר מן התורה".

אומר לו לעשות. ונמצא, שהחלטתו הסופית היא לגרשה, ולכן רצתה הגמ' ללמוד מכך שדברים שבלב אינם דברים.

נראה, שלשיטה זו בתוס' הטעם שבאומדנא דמוכח דברים שבלב הוו דברים, משום שאנו לא אומרים שמתוך שלא פירש והתנה סימן שהחלטתו הסופית היתה לתת בלי שום תנאי, אלא זו אומדנא דמוכח שלמרות שלא פירש, החלטתו הסופית היתה לתת רק על פי התנאי.

בדין שנודרין לחרמין ולהרגין (נדריים כח,א) העמידה הגמ' שהכוונה שנודר בסתם ואומר בליבו היום, וביארה הגמ' שאין בעיה של דברים שבלב כי "לגבי אונסין שאני". הראשונים התלבטו במה "אונסין שאני", ונראה שלשיטת תוס' יתבארו הדברים היטב, שכן בנאנס מלפרש הדברים שבלבו הם החלטתו הסופית ומדינא דברים שבלב הוו דברים. אכן, כך באר הרי"ף (שטמ"ק נדריים כח,א ד"ה באומר) את תירוץ הגמרא:

גבי אונסין שאני – שאינו יכול להוציא בשפתיו, הלכך עיקר הנדר הוי כליביה, וכה"ג הוו דברים. אבל כל מקום שהיה לו לפרש ולא פירש לא הוו דברים.⁹

בשולי הדברים נעיר, שייתכן ותירוץ הגמ' "אונסין שאני" הוא המקור של תוס' שבנאנס מלפרש דברים שבלב הוו דברים, אע"פ שתוס' לא ציינו זאת.

ד. דברים שבלב אינם דברים לסתור דברי פיו (רשב"א)

את המשנה בנזיר (ב,א): "האומר "אהא" - הרי זה נזיר", פירשו בגמרא (ב,ב) שמדובר בשהיה נזיר עובר לפניו. והקשו הראשונים היאך מועיל כשהיה נזיר עובר לפניו, הרי אלו דברים שבלב ואינם דברים?

⁹ השווה ללשון תוס': "כיון שלא חשש לפרשם רוצה הוא שיתקיים הדבר בכל ענין". ובריטב"א לנדריים כח הע' 583 פירש דברי הרי"ף כשיטת הרא"ם, ואינו נראה לעני"ד.

דברים שבלב אינם דברים

הרמב"ן (קידושין מט, ב ד"ה ואי קשיא), הריטב"א (קידושין נ, א ד"ה תו קשיא לך) והר"ן (קידושין כ, ב ברי"ף ד"ה אמר רבא) תירצו שזה חלק מחידוש התורה בדין ידות נדרים, שריבתה התורה, שכיון שאמר "אהא" ונזיר עובר לפניו כאילו פירש "אהא כמוהו".

אך הרשב"א (קידושין נ, א ד"ה והא) הקשה על תירוץ זה, שמ"מ דברים שבלב הם, שהרי אפשר שכוונתו היתה "אהא בתענית", וא"כ לאו דברים מפורשים הם אלא מסורים ללב. ואפילו אם נאמר שמכל מקום זהו חידוש התורה בידות נדרים, שחל הנדר אע"פ שאלו דברים שבלב, מכל מקום קשה, מדוע לא נלמד מזה לכל התורה שדברים שבלב הוו דברים ודלא כרבא?¹⁰

ותירץ הרשב"א:

אלא, דכל כי האי לא דייקי כלל לדברים שבלב. דכי אמרינן דברים שבלב אינן דברים היינו שאינן דברים לבטל מה שאמר בפיו, כההוא דזבין והיה בלבו תנאי שיעלה לירושלים, ובאומר סבור הייתי שהיא כהנת, וכן כולם, אבל כל שהדברים שבלבו אינן מבטלין מעשיו אלא מקיימין, כנזיר שאמר בלבי היה להיות כזה שהיה עובר, או מחשב בתרומה שאין דברי לבו מבטלין שום דבר, הוי דברים, ואין זה בכלל דברי רבא כלל, כך נראה לי.

¹⁰ וכן הקשה שנלמד מתרומה שניטלת במחשבה שדברים שבלב הוו דברים. ובשער המשפט (צח, א) הקשה על הרשב"א מהסוגיא בשבועות (כו, ב) שהקשתה ונילף מתרומה, ותירצה משום שתרומה וקדשים הוו שני כתובים הבאים כאחד. וא"כ מה הקשה הרשב"א שנלמד מהם? ובאחיעזר (ח"א יט, ג) כתב ליישב קושיא זו, שהחידוש בתרומה וקדשים שמהני בלב הוא שלא צריך בהם ביטוי שפתיים כמו בנדר. (ונפ"מ שבמקום שצריך ביטוי שפתיים לא תועיל אומדנא דמוכח, ובמקום שלא דרשה התורה ביטוי שפתיים כן תועיל אומדנא דמוכח). ועל זה הקשתה הגמרא שנילף משם גם לנדרים שלא צריך ביטוי שפתיים, ודחתה שאלו שני כתובים הבאים כאחד. ואילו הרשב"א הקשה שגם לאחר דברי הגמרא שא"א ללמוד מזה לענין ביטוי שפתיים, מ"מ יכולים אנו ללמוד מזה שדברים שבלב הוו דברים. שהרי אם דברים שבלב לא הוו דברים לא תועיל מחשבה גם בתרומה וקדשים, שאע"פ שלא צריך ביטוי שפתיים מ"מ צריך את מחשבתו. ומזה הוכיח הרשב"א שבמקום שאין הדברים שבלב סותרים דברים שבפיו, כגון בתרומה וקדשים, הוו דברים.

נמצא, שלפי דברי הרשב"א המושג דברים שבלב אינם דברים אינו עומד לכשעצמו, אלא רק כאשר יש סתירה בין דברים שהאדם אמר בפיו או עשה בפועל, לבין דברים שבלבו – אז אין בכח דברים שבלבו לסתור דבריו או מעשיו. אך כאשר אין סתירה בין דברים שבלבו לבין דבורו או מעשיו, גם דברים שבלבו הוו דברים. כך נקט הפני"י (גיטין לב, א ד"ה בא"ד ועוד נראה). וכך כתב גם הגר"ש שקופ (נדפס מכת"י בספר אהל חייא לקידושין עמ' תקי):

דהנה מצאנו [ד]בכל מקום דשני דיבורים סותרים זה את זה, דאנו מקיימים את הדיבור שנאמר ביותר גמירות דעת... ונוכל לומר גם הכא, דמה שאומר בפיו ומה שחושב בליבו הם שני דברים נפרדים. והיינו דודאי לפי הנראה לנו מאמירתו ניחא ליה למכור אפילו אם לא יעלה לא"י, אמנם בלבו חושב דלא ניחא ליה למכור בכל האופנים. וא"כ בזה יש לנו לחקור מה עדיף ובמה יש יותר גמירות דעת, אם יש יותר גמר"ד במה דאומר בפיו או במה שחושב בלבו. ובזה פשטינן דדברים שבלב לא הוו דברים, והיינו דאע"ג דודאי אנו מאמינים לו דחשב כן בלבו, מ"מ אמרינן דאיכא יותר גמר"ד למה שמוציא בפיו, ולהכי דברים שבלבו לא הוו דברים.

ר' שמעון שקופ אף הוסיף לבאר לשיטתו, מדוע באומדנא דמוכח דברים שבלב הוו דברים: "כיון דהיכא דהוי אומדנא דמוכח אזי אין לנו מקום להסתפק מה עדיף ובמה יש יותר גמר"ד, דודאי עדיף מה שחשב בלבו כיון דיש לנו ע"ז אומדנא דמוכח".

הרב גוסטמן (קונטרסי שיעורים קידושין כא, עמ' קכט ד"ה ויש) נקט בדרך רבו, ואף דקדק כך מלשונו של רבא בגמרא. לכאורה היה לרבא לומר "הוי דברים שבלב ואינם דברים", אך רבא האריך בלשונו ואמר: "הוי דברים שבלב, **ודברים שבלב** אינם דברים". וביאר אריכות לשונו בזה, שלא נטעה לומר שדברים שבלב אינם כלום ואינם מועילים בשום מקום, דאינו כן, אלא

דברים שבלב אינם דברים

דברים שבלב הם "דברים", אלא שאין כוחם כדברים שבפה, אבל מכל מקום מקרו "דברים שבלב", ובמקום שאין סותרים לדברים שבפה – גם דברים שבלב מועילים ופועלים חלות, וכפי שכתב הרשב"א בסוגיין.

ה. חוסר בגמירות דעת (הר"ן)

1. דעת החולקים על הרשב"א

יש מן האחרונים שהתייחסו לדברי הרשב"א כיסוד מוסכם,¹¹ ויש מן האחרונים שלמדו שדבר זה נתון במחלוקת הראשונים, והוכיחו שהר"ן וראשונים נוספים חולקים על הרשב"א.¹² מכיון שדבר זה אינו מוסכם על הכל נרחיב מעט את היריעה בהצגת הדעה שהר"ן חלק על הרשב"א.

¹¹ בברכ"ש (קידושין א, גיטין ט, ד) באר שהרשב"א והר"ן לא נחלקו, אלא יש שני עניינים בדברים שבלב: א. כשיש חסרון בקנין (דהיינו ליצור חלות) – אז אפילו דברים שבלב שאינם סותרים דברי פיו אינם דברים, כיון שכדי ליצור חלות צריך דבור ולא סגי במחשבה (ועל כך דבר הר"ן, שבהפקר שזו יצירת חלות דברים שבלב אינם דברים אפילו שאינם סותרים דברי פיו). ב. כשלא צריך קנין (דהיינו כשלא צריך ליצור חלות) – אז דברים שבלב הוו דברים, אלא שאין להם כח לבטל דברי פיו. (ועל כך דבר הרשב"א, שבמוכר על דעת לעלות לא"י הדברים שבלבו אינם יוצרים חלות אלא רק מבטלים את הקנין, וזוהו הדגיש הרשב"א שדוקא אם סותרים דברי פיו אינם דברים). כדבריו נקט ר' שמואל (ב"ב קלב, א אות קכ ועוד). ור' הע"י 29 מה שהערנו מדברי האחייעזר. על היחס בין השיטות שהובאו לעיל (פרקים ב וג) ובין מחלוקת הר"ן והרשב"א ראה לקמן (פרק ה 2).

¹² שער המשפט (צח, א), דברי יחזקאל (נה, ד), דבר אברהם (ח"ב יד, ב), אמרי בינה (הל' דיינים כ, א והל' נדרים כז), רבי חיים מטלז נדרים כח, א), קה"י (קידושין סי' ו). בשו"ת שאילת יצחק (הרב יצחק קוסובסקי-שחור, ב"ב תשנ"ד) בסי' עב דן בזה והעלה שדעת הרמב"ם כרשב"א. ולעומתם, דעת רש"י ותוס' שאפילו דברים שבלב שאינם סותרים דברי פיו לא הוו דברים, (וכן דעת הר"ן שנביא כאן). ותלה בזה את שיטותיהם בעניינים שונים: פגול במחשבה, שליחות יד בפקדון, הורדת טומאה בכלים והרהור כדבור, עיי"ש באריכות. ויש להוסיף, שהבאנו לעיל (הע"י 1) את מחלוקת הרמב"ם עם רש"י ותוס' בביאור דברי המשנה במעילה: "אע"פ שאמר בעל הבית לא היה בלבי אלא מזה והביא מזה", ונראה שבזה פליגי. דעת הרמב"ם שדוקא כאשר דברים שבלב סותרים דברי פיו אז לא הוו דברים, ולכן באר שכוונת המשנה היא "אע"פ שאמרתי להביא מן החלון לא היה בלבי אלא מן המגדל", כלומר, שהדברים שבלב סותרים לדברים שבפיו ולכן לא הוו דברים. [וכן דייק בתפארת"י מעילה שם, בעז ג]. ואילו דעת רש"י ותוס' שאפילו דברים שבלב שאינם סותרים דברי פיו אינם דברים, ולכן ביארו שכוונת המשנה "לא היה בלבי אלא מחלון זה, והוא הביא מחלון אחר". כלומר, שמדובר כשהדברים שבלבו לא סותרים דברי פיו, ואע"פ אינם דברים. [כך דייק מדברי רש"י ותוס' גם מהר"י קורקוס על הרמב"ם בהל' מעילה]. והדברים עולים בקנה אחד עם דברי השאילת יצחק.

הר"ן בריש פסחים (א,א ברי"ף ד"ה ומהו) כתב:

ובודאי דלענין הפקר ממונו בלבו לא מהני, דדברים שבלב אינם דברים.

והרי במפקיר ממונו בלבו אין דבריו שבלב סותרים לדברי פיו או מעשיו ואעפ"כ כתב הר"ן שלא יועיל משום שהוי דברים שבלב. עוד כתב הר"ן ביחס לביטול חמץ (פסחים ט,ב ברי"ף ד"ה אמר): "אמר רב חסדא וצריך שיבטל בלבו – איכא מאן דפירש דלבו לאו דוקא אלא לומר שאין צריך להשמיע לאזניו, אבל צריך שיוציא בשפתיו דדברים שבלב אינם דברים". אף בזה, למרות שבביטול חמץ אין הדברים שלבו סותרים דברי פיו או מעשיו לדעת הר"ן הם דברים שבלב ואינם דברים.¹³

יש שדייקו כן אף מדברי הר"ן בסוגיא בקידושין. הבאנו לעיל את הגמרא בנזיר (ב,ב) שהאומר "אהא" והיה נזיר עובר לפניו הרי זה נזיר, וקושית הראשונים, מה מועיל שהיה נזיר עובר לפניו הרי דברים שבלב אינם דברים? ותירץ הר"ן (קידושין כ,ב ברי"ף סוד"ה אמר):

לאו קושיא היא, דכל שהענין מוכיח מתוך דבריו, אע"פ שלא השלים דיבורו מהני מדין ידות דאתרבו בקרא בהדיא.

¹³ באופן דומה כתב הריטב"א בקידושין (מב,ב ד"ה הא דאמרינן) בשם הרמב"ן שביטול חמץ בלבו "לאו דוקא בלבו ממש... אלא לומר שאינו מוציא בשפתיו" (וכ"כ הריטב"א בפסחים ז,א ד"ה והתניא. ולפי"ז הרמב"ן נקט כר"ן (וכ"כ בדב"א ח"ב יד,ב). אך הרמב"ן בפסחים (ד,ב ד"ה ונראין) כתב: "שהביטול בלב הוא ואינו צריך להוציאו בשפתיו". על סתירה זו בדעת הרמב"ן ר' בהערה 233 על הריטב"א בקידושין. אף המאירי בפסחים (לא,ב ד"ה אמר המאירי) כתב כדעת הר"ן, ואולם, הוא הוסיף שם: "ואין צורך לפירוש זה, שכל שבין אדם למקום רחמנא ליבא בעי". ובמאירי בקידושין (מט,ב ד"ה אע"פ) הקשה מדוע בטול חמץ בלבו מועיל, והרי דברים שבלב אינם דברים, וכתב ארבעה תירוצים: א. ביטול בלב מועיל רק במקום שיש שם סרך אונס (עיי"ש). ב. דברים שבלב אינם דברים רק במקום שיש בו טענה עם אחרים, אבל בשבועה ובביטול חמץ דברים שבלב הוו דברים. ג. בביטול חמץ אין הדברים שבלב סותרים דברי פיו ולכן הוי דברים (כמו הרשב"א). ד. שמה כל שבקדשים יצא מכלל זה של דברים שבלב אינם דברים, וכמו שאמרו בהקדשות גמר בלבו מנין תלמוד לומר כל נדיב לב. וראה בקונטרסי שיעורים (קידושין עמ' 260) שדייק שלפי שאר התירוצים (פרט לתירוץ ג) אף דברים שבלב שאינם סותרים דברי פיו לא הוי דברים, וכדעת הר"ן.

דברים שבלב אינם דברים

כפי שהבאנו לעיל, הרשב"א דחה תירוץ זה ובנה את שיטתו שבאומר "אהא" דברים שבלב הוו דברים כיון שאינם סותרים דברים שבפיו או מעשיו, וכל החידוש בדברים שבלב שאינם דברים הוא דוקא כאשר הדברים שבלב סותרים את דברי פיו או מעשיו. נמצא, שהר"ן שתירץ הקושיא מנזיר שזה מדין ידות, לא נזקק לתירוץ של הרשב"א שחילק בין מקום שהדברים שבלב סותרים או לא.¹⁴

כך דייק הדבר אברהם (ח"ב יד, ד) ואף הוסיף ובאר שמחלוקת הרשב"א והר"ן בביאור דין הנזיר, האם הוא קשור לדברים שבלב או לא, תלויה בהבנת הדין של ידות נדרים.¹⁵ הר"ן הבין שחידוש התורה בידות נדרים הוא שאע"פ שאמר רק מקצת הנדר נחשב הדבר כאילו אמר בפיו את כל הנדר, כי ביד נמצא כל הנדר ונכלל בו. ולכן, בידות נדרים אין קשר לדברים שבלב, כי רואים כאילו הכל נאמר בפירוש בפיו. אולם, הרשב"א הבין שחידוש התורה בידות נדרים הוא שאע"פ שאמר רק מקצת הנדר זה מספיק בשביל שיקרא "ביטוי שפתיים", אך עדיין אנו זקוקים לדברים שבלבו להשלים את הנדר, שכן את החצי השני אינו אומר בפירוש בפיו אלא הוא דבר שבלבו. לפי זה, גם בידות נדרים עדיין ישנם דברים שבלב, אלא שמכיון שאינם סותרים דברי פיו הוו דברים.

בדברי יחזקאל (נה, ד) הוסיף שמחלוקת הר"ן והרשב"א בדברים שבלב שאינם סותרים דברי פיו היא המקור למחלוקתם בענין בעל שהפר נדרי אשתו בלב. קי"ל בגמרא (נדרים עט, א): "הפר בלבו אינו מופר". ונחלקו הרשב"א והר"ן האם זה מדאורייתא או רק מדרבנן. לדעת הר"ן (נדרים פו, ב,

¹⁴ חיזוק לדבר נמצא גם בדברי הרשב"א שסיים דבריו: "כך נראה לי". ומשמע שזהו חידוש שלו, אע"פ שהרמב"ן כבר הקשה ותירץ כפי שהבאנו מהר"ן.

¹⁵ באופן דומה כתב גם בחידושי רבי חיים מטלוז (נדרים כח, א) "בענין דברים שבלב" ד"ה והנה על קושית), עיי"ש.

ד"ה למימרא) הפר בלבו אינו מופר מדאורייתא,¹⁶ ובכך הוא הולך לשיטתו, שאפילו כאשר הדברים שבלב אינם סותרים דברי פיו אינם דברים. ואילו לדעת הרשב"א (נדריס עז, ב ד"ה וני"ל) הפר בלבו הוי הפרה מדאורייתא ורק מדרבנן אינו מופר,¹⁷ ואף הוא הולך בכך לשיטתו שדברים שבלב שאינם סותרים דברי פיו הוי דברים, ורק רבנן אמרו שאינה הפרה.

מהאחרונים יש שבארו שמחלוקת הפוסקים לגבי מחילה בלב, והמחלוקת לגבי מגביה מציאה לחבירו (אם צריך לומר שמגביה לשם חבירו) היא היא המחלוקת האם דברים שבלב שאינם סותרים דברי פיו הוו דברים או לא, וכדלהלן:

מחילה בלב

הקצות (יב,א) הביא את דעת הסמ"ג (עשין מח ד"ה מסקינן בפרק הנושא) והמהרש"ל (בביאורו לסמ"ג שם) שמחילה בלב הוי מחילה, ונפ"מ שאם מחל בלבו ועכשיו רוצה להתנקם ממנו בשל איזו סיבהאינו רשאי לתבעו, כיון שמחילה בלב הוי מחילה. הסמ"ג למד זאת מהגמרא בכתובות (קד,א) שאלמנה בבית אביה, במקום שאין כותבים כתובה אלא סומכים על תנאי בית דין, אם לא תבעה כתובתה במשך עשרים וחמש שנים – שוב לא תגבה

¹⁶ כך עולה מדבריו שם שהוכיח שההיקש שבין "אישה יפרנו" ו"אשה יקמנו" לא נאמר לכל הדברים, "דהא אמרינן לעיל חומר בהקם מבהפר: קיים בלבו קים, הפר בלבו אינו מופר. ואי לכל מילי אתקוש- אמאי?", ומוכח שלמד שהפר בלבו אינו מופר מדאורייתא.

¹⁷ על הברייתא בנדריס (עז, ב) "אמר לה טלי ואכלי ושתי - הנדר בטל מאליו", אמר ר' יוחנן: "אבל צריך שיבטל בלבו". וכתב על זה הרשב"א: "... אבל אם אינו רוצה להוציא בשפתיו מבטל או מפר בליבו ודיו... ומיהו כשהוא מבטל בלבו צריך שיאמר לה טלי ואכלי טלי ושתי כדי להראותה שכבר הפר לה בלב, ומדרבנן הוא שהוצרכוהו [צ.ל. שהצרכוהו] בכך... והא דאמרינן הפר בלבו אינו הפרה היינו מדרבנן...".

דברים שבלב אינם דברים

את כתובתה, שכבר מחלה כתובתה. והרי במחילה זו לא דברה כלום, וע"כ לומר שמחילה בלב היא מחילה.¹⁸

לעומתם, דעת המהרי"ט (חו"מ מה) שמחילה בלב לא היא מחילה, משום שדברים שבלב אינם דברים. ולכן, אף שהתובע יודע בעצמו שמחל לו בלבו, הוא רשאי לחזור ולתבוע את חובו, ודברים שבלב אינם דברים. הקצות (שם) באר שלדעה זו מה שאמרינן בכתובה שלאחר כ"ה שנים מחלה כתובתה זה מפני שכשלא תבעה זמן רב כל כך היא אומדנא דמוכח שמחלה, ובאומדנא דמוכח דברים שבלב הוו דברים. אבל בסתם מחילה בלב אין אומדנא דמוכח והיא דברים שבלב שאינם דברים. כדעת המהרי"ט נקטו להלכה הקצות (יב,א), הנתיבות (יב,ה) ושער המשפט (צח,א).

ובאר שער המשפט (צח,א)¹⁹ שמחלוקת זו לגבי מחילה בלב יסודה הוא במחלוקת הר"ן והרשב"א ביחס לדברים שבלב שאינם סותרים דברי פיו. לדעת הרשב"א כשאין סתירה בין פיו ללבו, הוו דברים ולכן גם מחילה בלב היא מחילה כיון שאין בה סתירה לדברי פיו. ואילו לדעת הר"ן שאפילו דברים שבלב שאינם סותרים דברי פיו אינם דברים, גם מחילה בלב לא היא מחילה.

¹⁸ שער המשפט (צח,א) ציין שזוהי גם דעת הבי"ח (קמו,יג). בחזקה שאין עמה טענה, ויש עדים למערער שהיתה שלו, כתב הטור שנשבע ונוטל הקרקע מהמחזיק. ותמה הבי"ח אמאי צריך המערער להשבע הרי המחזיק לא טען שמכרה לו? ותירץ הבי"ח שהשבועה היא שלא מחל לו הקרקע, דכיון ששתק כולי האי חיישינן שמא מחל לו, ולפיכך הצריכהו להשבע. ודייק שער המשפט, שבמקרה זה ודאי אי אפשר לומר שיש אומדנא דמוכח שמחל, ואעפ"כ אמרו שישבע שמא מחל, אלמא מחילה בלב היא מחילה. אמנם ראה במילואי חושן (יב הע' 52) שהעיר שהבי"ח בדבריו לא התכוין למחילה ממש, שהרי בדבר שהוא בעין לא מהני מחילה, אלא כוונתו שמחל היינו שנתן לו רשות לקנות, והוא כאמר לו לך חזק וקני, ובזה מועיל דברים שבלב, כי זה לא יצירת חלות אלא רק שאינו מקפיד שהשני יקנה, וכמו בסילוק. ולפי"ז אין ראיה מדברי הבי"ח שסבר שמחילה בלב היא מחילה, עיי"ש. וראה עוד שם בהע' 39.

¹⁹ כך באר גם באמרי בינה (דיינים כ,א), אך ראה שם באות ב שכתב הסבר נוסף למחלוקת זו. וראה עוד משי"כ במילואי חושן (יב הע' 52).

מגביה מציאה לחבירו

לדעת הסמ"ע (רסט סע' א, ח, ט) המגביה מעצמו [=בלא שאמר לו חבירו לפני כן זכה לי בה], צריך לומר בשעה שהוא מגביה את המציאה מעל גבי הקרקע "הריני מגביה מציאה זו כדי לזכות בה לחברי", ואם לא אמר כן בשעת ההגבהה הוא יכול לחזור בו ולומר משטה הייתי בדך. לעומת זאת, לדעת הש"ך (רסט, א) אם הגביה מעצמו ולא אמר כלום, אך מודה שהיתה כוונתו לשם חבירו קנה חבירו. הקצות (רסט, א) כתב שנראים דברי הסמ"ע משום שקי"ל דברים שבלב אינם דברים, ולכן במגביה שלא אמר כלום בשעת ההגבהה ורק בלבו חשב שמגביה לחבירו לא קנה חבירו. ועוד כתב, שמה שמודה הסמ"ע שאם אמר לו חבירו בפירוש שיגביה לו מציאה, והגביה על דעת לקנות לחבירו – קנה חבירו, הטעם הוא משום שדברים שבלבו ובלב כל אדם הוו דברים, וכיון ששתק אדעתיה דידיה ודאי אגבהה.

אך הנתיות (רסט, א) כתב על הקצות: "ואישתמיטיתיה דברי הרשב"א בחיי לקידושין, דדוקא במקום שהדברים שבלב סותרין לדברים שבפה לא הוויין דברים שבלב דברים, אבל דברים שבלב סתמן הוו דברים...". והוסיף, שרק אם יאמר בפירוש שמגביה לצורך עצמו ומודה שנתכוין לקנות לחברו – לא קנה חבירו, כיון שאז הדברים שבלב סותרים לדברים שבפה ואינם דברים. ובאר הדברי"י (נה, ד) שהנתיות סבר כרשב"א ולכן הקשה על הקצות, אך הקצות נקט כדעת הר"ן, שאפילו דברים שבלב שאינם סותרים דברי פיו לא הוו דברים, וממילא לדעתו המגביה מציאה לחבירו ולא אמר כלום לא קנה חבירו.²⁰

²⁰ לפי"ז הקצות לשיטתו שמחילה בלב לא הוי מחילה, וכן במגביה מציאה לחבירו לא צריך שיאמר, וכסברת הר"ן. אך צ"ע שיטת הנתיות, שמצד אחד נקט שמחילה בלב לא הוי מחילה, ומשמע שסבר כדעת הר"ן, ומאידך סבר שמגביה מציאה לחבירו ולא אמר כלום קנה חבירו, כדעת הרשב"א. וליישב דבריו צריך לומר שלנתיות מה שמחילה בלב אינה מחילה זה לא משום דברים שבלב אלא מטעם אחר וראה בהערה 22 שבאמ"ב באר המחלוקת גם באופן אחר. וראה עוד במילואי משפט (רסט הע' 40) שלפי דברי הברכ"ש (לעיל הע' 14) מיושבת היטב שיטת הנתיות.

2. בירור סברת הר"ן

לאחר שהצגנו את דעת הר"ן שאפילו דברים שבלב שאינם סותרים דברי פיו אינם דברים, עלינו לברר מדוע לדעתו דברים שבלב אינם דברים.

לפי ההסברים שהבאנו עד כה קשה לבאר את שיטת הר"ן. נראה, שהסוברים שדברים שבלב אינם דברים משום שאנו הולכים אחר החלטתו הסופית (לעיל פרק ג), יסכימו עם דברי הרשב"א שבמקום שהדברים שבלב אינם סותרים דברי פיו הוו דברים, שכן, במקרה שכזה אין סיבה לומר שהחלטתו הסופית אינה כפי הדברים שבלבו.

לעומת זאת, נראה שהסוברים שדברים שבלב אינם דברים משום חוסר נאמנות (לעיל פרק ב) יכולים להסכים הן עם הרשב"א והן עם הר"ן, אך אעפ"כ קשה לבאר את דעת הר"ן שהיא משום חוסר נאמנות. א. כפי שהובא לעיל רבים הקשו על הסבר זה והא קצת דחוק. ב. הר"ן באר שביטול חמץ בלבו ממש לא יועיל כיון שאלו דברים שבלב שאינם דברים, ולכן, צריך שיוציא בשפתיו ורק לא ישמיע לאזניו. אם הטעם הוא משום חוסר נאמנות, קשה להבין כיצד על ידי זה שמוציא בשפתיו הוא כן נאמן.

לכן, נראה שלפי הר"ן יש כאן הגדרה חדשה, שדברים שבלב אינם דברים משום שיש בהם **חוסר בגמירות הדעת**. דהיינו כאשר הדברים נשארו רק בלבו של האדם אין בהם גמירות דעת מספיקה, ואינם דברים. אך כאשר האדם ביטא את הדברים בשפתיו, אע"פ שלא השמיע לאזניו, מ"מ זה יוצר אצלו את גמירות הדעת, שהרי הביא זאת לכלל "דיבור", ואף יש בזה צד מסויים של מעשה, ושוב אין הם רק דברים שבלב.

כך עולה גם מדברי "תוספות ר"י הזקן"²¹ (קידושין מט,ב) אשר כתב ביחס למוכר ע"מ לעלות לא"י ונאנס ולא עלה:

אף ע"פ שאמת הוא שלכך כיון דהא שמעי' ליה מעיקרא שמפני זה היה רוצה למכור נכסיו, הואיל ובשעת המכר לא פרסם והודיע מחשבתו אלא נשאר בתוך לבו – אינן כלום.²²

תפיסה כזו של המושג דברים שבלב מצאנו גם אצל הגר"מ פיינשטיין זצ"ל באחת מתשובותיו (יו"ד ח"א קכח). אע"פ ש"הפקר בפה הוא",²³ וצריך שיאמר בפיו שמפקיר, מצינו שיש והוי הפקר גם בלי דיבור, כגון בתוס' בב"מ (ל,ב ד"ה אפקרה): "...אנן סהדי דמפקיר להו בלבו", עיי"ש. ובאר באג"מ (שם ד"ה ותירוץ) שהטעם הוא שבהפקר אין דין שצריך "ביטוי שפתיים" והדבור נחוץ רק כדי לגלות מחשבתו ודעתו ועל ידי זה ליצור אצלו את גמירות הדעת. שכן, כל זמן שלא דבר, אע"פ שבמחשבתו רוצה להפקיר, היות ואחרים לא ידעו מזה, גם אצלו לא נוצרת גמירות הדעת להפקיר. אך

²¹ סתם ר"י בתוס' הוא ר"י הזקן. אך תוס' הנדפסים בש"ס וילנא על הדף בקידושין תחת השם "תוספות ר"י הזקן" מהם ציטטנו יוחסו לו בטעות, ונכתבו ע"י ר' אברהם מן ההר. ראה אורבך, בעלי התוספות, עמ' 248.

²² מלשון זו ניתן אולי ללמוד גם הגדרה אחרת, לפיה דברים שבלב אינם דברים משום ש"מבחינה משפטית" אנו מתחשבים רק ברצון שהוא גלוי ומבורר לפנינו. אך רצון שאינו גלוי ומבורר אינו משמעותי מבחינה משפטית. גם את דברי הדב"א והאפיק"י אשר יובאו לקמן (פרק ה 3), שלא אומרים אומדנא דמוכח למפרע, ניתן לבאר לפי הגדרה זו, עיי"ש. הגדרה דומה העלה הרב ד"ר איתמר ורהפטיג (דברים שבלב וטעות בהלכה, דיני ישראל ג, תשל"ב, עמ' 191 – 206), שיתכן ודברים שבלב אינם דברים מתוך השקול של הבטחון המשפטי. כלומר, כדי לא לפגוע באינטרסים של הצד השני וכן של צד ג שהבינו את העיסקה כפי הצהרתה החיצונית, אנו מעדיפים את ההצהרה על הרצון הפנימי. ואולם, לעני"ד, קשה לבאר לפי דבריו מדוע דברים שבלב אינם דברים גם כאשר אין כלל צד ב וג, כגון בעניינים שבין אדם למקום (נדרים, מעילה וכד'). ע"כ נראה שהיסוד הוא לא החשש מהפגיעה בצד ב וג אלא זהו עצם הענין, שמבחינה משפטית יש תוקף לרצון רק כאשר הוא גלוי ומבורר. ומ"מ, מצאנו במאירי שיטה יחידאית בראשונים המחלקת בין מקום שיש טענה עם אחרים ובין עניינים כמו שבועה וביטול חמץ שבהם דברים דבלב הוו דברים, ושיטה זו יכולה להתבאר לפי הסברו של הרב ד"ר ורהפטיג, ראה לעיל הערה 16 בדברי המאירי בקידושין (בתי ב), ובמאירי בפסחים.

²³ לשון הרמב"ן בריש פסחים. ועיין באנצ"ת ערך הפקר כרך יי עמ' נג – נח.

דברים שבלב אינם דברים

במקרים שבהם יש אומדנא דמוכח שרצונו להפקיר, ורצונו ברור וגלוי לפנינו, הדבר יוצר אצלו גמירות דעת להפקיר גם בלא דיבור כלל.

אגב דבריו בענין ההפקר באר האג"מ שזהו גם היסוד בדין דברים שבלב שאינם דברים (שם ד"ה והנה נדר):

... וכמו בטול מתנה, שאף במחשבה להבריח וכדומה לא היתה מתנה כיון שאין כוונתו ליתן כלל, אך שצריך דבור לגלות דעתו ומחשבתו שנתיתו הוא [צ"ל היא] רק להבריח וכדומה, **ואם לא דיבר שאין שייך שידעו – לא הוי גמר דעת לבטל המתנה**, ולכן לא מועילין דברים שבלב אף אם נאמינהו... ולכן כשאנן סהדי שמחשבתו להבריח וכדומה א"צ דבור ובטלה המתנה.

כלומר, כדי לבטל את המתנה צריך גמירות דעת שנותן רק להברחה. בדרי"כ תושג גמירות דעת זו ע"י דיבורו, שמתוך שאחרים יודעים מזה, נוצרת אצלו גמירות הדעת לבטל את המתנה, ובלא דיבורו לא נוצרת גמירות הדעת והוי דברים שבלב שאינם דברים. אך כשיש אומדנא דמוכח ואנן סהדי שכוונתו להברחה, מתוך שהדבר ידוע לנו, נוצרת גם אצלו גמירות הדעת.

האג"מ לא תלה סברא זו דוקא בדעת הר"ן, אך מכל מקום, סיוע לדברינו שזו דעת הר"ן עולה מסיוס דבריו, ולהלן תמציתם: בגמ' בנדרים (שם) הובא הדין ש"קיים בלבו – קיים, הפר בלבו – אינו מופר". ובאר הר"ן (שם ד"ה הפר) שהמקור לדין הקמה בלב הוא משתיקה דיום שומעו: "ונראה בעיני דילפינן לה משתיקה דיום שמעו שהיא מקיימת, דטעמא מאי, משום דכיון שעבר יום שמיעה ולא הפר גלי אדעתיה שהוא רוצה בקיומו של נדר. אלמא, כל שבלבו לקיימו סגי. אלא, דיהיב ליה רחמנא כל ההוא יומא להפרה, משום דעד דערבא שמשא לא מוכח מידי שיהא רוצה לקיים, דדלמא בתר הכי מפר לה, כיון דבתר דעתיה בלחוד אזלינן. ומינה דכל שקיים בלבו קיים לאלתר, דהוה ליה כאילו עבר יום שמיעה..."

והקשה על כך רעק"א (בגליון השי"ס): "ק"ל הא קיי"ל דאף דדברים שבלב לא הוו דברים, מ"מ, היכא דמוכח וגלוי לכל הוי דברים... א"כ מה ראייה דבשתק כל יום השמיעה דאנו דנין דמוכח שהוא רוצה בקיומו של נדר וגלוי לנו כוונתו, מש"ה הוי קיום, אבל בקיים בלבו שאינו גלוי לכל הוי ככל דברים שבלב דלא מהני, וצע"ג".

ובאר האג"מ: מה שהר"ן דייק משתיקה דיום שומעו הוא שלקמה לא צריך "ביטוי שפתיים". שהרי במקום שצריך ביטוי שפתיים אפילו אומדנא דמוכח לא מועילה, כגון בנדר. עם זאת, ודאי צריך שיגמור בדעתו להקים את הנדר. והנה, כדי שתהיה גמירות דעת בביטול גט צריך שיאמר בפירוש שמבטל, כי אם לא יאמר ואיש לא ידע מזה אנו נדון שהגט חל, וכיון שכך גם אצלו לא נוצרת גמירות הדעת לבטל, ודברים שבלב אינם דברים. לעומת זאת, בהקמת הנדר, אף אם לא יאמר ולא ידעו מזה, נדון שהנדר קם, כיון שכל זמן שלא הפר את הנדר הוא נשאר באיסורו. ונמצא, שההקמה בלב היא משמעותית רק לגבי עצמו, ששוב לא יוכל להפר, והוא עצמו הרי יודע מחשבתו, וא"כ במקרה זה הוי גמירות דעת אפילו בלא אמירה כלל. נמצא, שלאחר שהוכיח הר"ן שבהקמה לא צריך ביטוי שפתיים כמו בנדר, הקמה בלב הוי הקמה.

3. אומדנא דמוכח למפרע

יש שכתבו שלא אומרים אומדנא דמוכח למפרע. וז"ל הדב"א (ח"ב יד, י):

הא דמהני בדברים שבלב אומדנא דמוכח, הוא דוקא אם בשעה שהוא חושב בלבו יש לנו אז האומדנא ומוכח וגלוי לכל שחושב עכשיו כך. דכיון שהאומדנא מוכיחה ומשלימה את המחשבה שבלב נעשית אותה מחשבה כדבור.

כן כתב גם האפיקי ים (ח"ב מד), ותמך דבריו בדברי תוס' (גיטין לב, א ד"ה מהו) שכתבו ביחס לבעל שרץ אחרי השליח לבטלו אך נאנס מלפרש, שאינו

בטל "דבאותה שעה שהוא רץ לא נודע דעתו לא לשליח ולא לאישה ולא לב"ד, והוו להו דברים שבלב דאינן דברים אע"פ שנאמן לומר כך היה בלבי".

עקרון זה יובן לאור הסברה, שכאשר הדבר גלוי לכל, האדם גומר בדעתו אף בלא דיבור. שכן, אם בשעת המעשה עצמו האומדנא אינה גלויה לא נוצרת אצלו גמירות דעת, ותו לא תועיל עוד אומדנא למפרע.²⁴ מכך שהדב"א והאפיק"י יישבו את דברי הר"ן מקושיית רעק"א ע"פ עקרון זה סיוע נוסף לדברינו שזוהי שיטת הר"ן. היות ולא אומרים אומדנא דמוכח למפרע, הרי שבניגוד לדברי רעק"א, גם בשתיקה דיום שומעו אין לנו אומדנא דמוכח שרוצה בהקמת הנדר. שכן, לא ידועה לנו השעה בה הסכים לקיים את הנדר, ורק בסוף היום, לאחר שכבר אינו יכול עוד להפר אנו יודעים למפרע שבדאי רצה בשלב מסויים במשך היום להקים את הנדר. ונמצא, שהועילה שתיקה דיום שומעו מפני שבהקמה דברים שבלב הוי דברים. ושפיר למד הר"ן משתיקה דיום שומעו שגם בהקמה דברים שבלב הוי דברים. מדברי רעק"א שהקשה שבהקמה דיום שומעו הוי אומדנא דמוכח, עולה שהוא סבור שמועילה אומדנא דמוכח גם למפרע.²⁵

²⁴ יש להעיר, שאין זו מסקנה הכרחית משיטת הר"ן. מדברי האג"מ עולה, שאומרים אומדנא דמוכח גם למפרע, שכן הסכים עם קביעת רעק"א שבשתיקה דיום שומעו יש אומדנא דמוכח, ורק יישב את קושייתו מצד אחר. לפיו י"ל, שאע"פ שהאומדנא דמוכח מתגלה רק לאחר זמן, היות והוא יודע שכך יהיה, נוצרת אצלו כבר עכשיו גמירות הדעת.

²⁵ קיימים הסברים נוספים ליישוב קושיית רע"א. ע"י באחי"עזר (ח"א יט, ג) עפ"י הרשב"א, שדברים שבלב שאינם סותרים דברי פיו הוו דברים. הר"ן הוכיח שבהקמה לא צריך ביטוי שפתיים משתיקה דיום שומעו, שאילו היה צריך ביטוי שפתיים גם אומדנא דמוכח לא היתה מועילה. וממילא, כיון שלא בעינן ביטוי שפתיים בהקמה, וקיום הנדר בלבו אינו סותר לפיו הרי שדברים שבלב אלו הוו דברים (כרשב"א). ואילו בהפרה, שרצונו לסתור נדרה, לא תועיל הפרה בלב, כי דברים שבלב שסותרים דברי פיה לא הוו דברים, ולא תועיל הפרה בלב אא"כ יש אומדנא דמוכח, עיי"ש. (ומדבריו עולה שהר"ן סבר כרשב"א לעיל פ"ד). וע"י בשו"ת שאילת יצחק (סי' עד, ד"ה עפ"י) שהוסיף שלדעה שדברים שבלב אינם דברים אפילו כשאינם סותרים דברי פיו וראה הע"י 16. י"ל, שדוקא ליצור חלות חדשה דברים שבלב אינם דברים, אך הקמת הנדר אינה יצירת חלות אלא רק קיום לנדר שכבר ישנו, וחיזוקו שלא תוכל עוד ההפרה לבטלו, ובזה גם לדעתם דברים שבלב הוו דברים. וראה בדב"א (טז, ז) עוד תירוץ.

ו. סיכום

במאמר זה הצגנו ארבע שיטות בהסבר הדין שדברים שבלב אינם דברים, ומדוע באומדנא דמוכח הולכים אחר הדברים שבלב.

א. דברים שבלב אינם דברים משום חוסר נאמנות. אם יש אומדנא דמוכח שכך היה בלבו נאמן. נפ"מ מהסבר זה, שאף ללא אומדנא דמוכח, יהיה נאמן מכח מיגו דברים שבלב הוי דברים (שיטה לא נודע למי).

ב. דברים שבלב אינם דברים משום שאנו הולכים אחר החלטתו הסופית, גם כשבלבו קיימים רצונות אחרים. לכן, אם אדם עשה מעשה, אף שבלבו חשב על תנאי, מזה שלא טרח לפרש את התנאי אנו למדים שהחלטתו הסופית היתה בלא התנאי. אולם, כשיש אומדנא דמוכח שרצונו היה כפי התנאי, לא אומרים שלא פירש כי התכוין גם בלא התנאי, אלא שכוונתו היתה כפי התנאי. נפ"מ, שגם כאשר אין אומדנא דמוכח ולא פירש התנאי, משום שנאנס מלפרש, דברים שבלב הוו דברים, כי ברור לנו שזוהי החלטתו הסופית, ומה שלא פירש זה רק מחמת האונס (תוס' גיטין לב).

ג. דברים שבלב אינם דברים רק כאשר הם סותרים דברי פיו. אומדנא דמוכח מועילה ומחשבתו נחשבת אף יותר מדבור, והולכים אחר המחשבה. נפ"מ, שבמקום שהמחשבה לא סותרת דברי פיו דברים שבלב הוו דברים (רשב"א).

ד. דברים שבלב אינם דברים כי יש בהם חסרון בגמירות הדעת. אבל כשיש אומדנא דמוכח, מתוך שהדברים ידועים וגלויים לכל, נוצרת גם אצלו גמירות הדעת. נפ"מ, שגם אם יוציא בשפתיו אך לא ישמיע לאזניו, יועיל הדבר, שמתוך שהביאם לכלל "דיבור", נוצרת אצלו גמירות הדעת. נפ"מ נוספת מהסבר זה, שלא אומרים אומדנא דמוכח למפרע (ר"ן).